

к96

3292-р

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

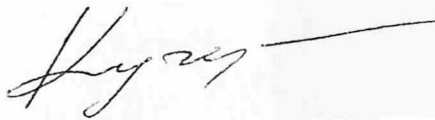
КУЧЕРЕНКО ЄГОР ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК: 159.928.23:37.047

**РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

НБ НПУ

100132587

Київ – 2011

8066

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі психології і педагогіки Інституту педагогіки і психології в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Приходько Юлія Олексіївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, професор кафедри
психології і педагогіки

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Помиткін Едуард Олександрович,
Інститут педагогічної освіти і освіти
дорослих НАПН України, завідувач відділу
педагогічної психології і психології праці

кандидат психологічних наук, доцент
Волошина Валентина Віталіївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, доцент кафедри
теоретичної та консультативної психології

Захист відбудеться *16 листопада 2011 р. о 13.00 годині* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «14» жовтня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Увага до проблеми професійного самовизначення особистості викликана необхідністю адаптації сучасної молоді до мінливих соціально-економічних умов та знаходження свого місця в житті. На цьому тлі у психологічній науці актуалізуються дослідження розвитку професійного самовизначення студентства як особливої вікової та соціальної групи. У студентів психологічних спеціальностей професійне самовизначення – це системний процес, який суттєво впливає на становлення їхньої особистості. Однак традиції формування та розвитку особистості професіонала, які є сьогодні в арсеналі психолого-педагогічних наук, повноцінно не застосовуються у підготовці психологів. Крім того, у вищій школі мають місце розбіжності між вимогами особистісно-орієнтованої парадигми освіти та уніфікованим характером професіоналізації фахівців. Це зумовлює потребу в поліпшенні фахової підготовки психологів, орієнтуючись на особливості розвитку їх професійного самовизначення та можливості оптимізації цього процесу.

У психології проблема професійного самовизначення стосується переважно вибору майбутньої професії підлітками та юнаками на етапі закінчення школи та протягом вступу до ВНЗ (Л. Божович, О. Вітковська, Л. Йовайша, А. Маркова, О. Мельник, О. Морін, Є. Павлютенков, З. Становських, Л. Ткачук, В. Туляев, О. Турина, Б. Федоришин, І. Чорна, В. Ярошенко, інші), хоча, на думку дослідників даної проблеми (В. Бодров, Є. Клімов, Е. Помигін, М. Пряжніков, О. Пряжнікова, Е. Зеєр, Т. Кудрявцев, В. Шегурова, інші) цей процес відбувається протягом всього життя особистості, зокрема на етапі фахового навчання.

Особливості професійної підготовки та розвитку особистості майбутніх фахівців, зокрема психологів, досліджені в роботах В. Волошиної, Л. Долинської, С. Максименка, В. Панка, Н. Пов'якель, Ю. Приходько, Н. Чепелевої, О. Щотки та інших вітчизняних вчених. Психологічні особливості, структура та мотивація професійного самовизначення майбутніх психологів досліджені в роботах О. Гріньової, О. Дроздова, І. Ендебері, У. Мороховської, Н. Сорокіної, В. Фокіна тощо. Однак у вітчизняній психології залишається недослідженим питання щодо структури та змістових характеристик професійного самовизначення як самодетермінованої діяльності особистості майбутніх психологів. З'ясування цього аспекту названої проблеми дозволяє комплексно дослідити особливості розвитку професійного самовизначення у майбутніх психологів та оптимізувати його в умовах фахової підготовки. Актуальність проблеми та відсутність відповідних психологічних досліджень зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Розвиток професійного самовизначення майбутніх психологів».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження входить до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри психології і педагогіки Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Зміст, форми та методи удосконалення фахової підготовки психологів». Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 4 від 24 грудня 2008 року) та узгоджена Міжвідомчою радою НАПН з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в

Україні (протокол № 2 від 31 березня 2009 року).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити розвиток професійного самовизначення майбутніх психологів.

В основу дослідження було покладено *припущення* про те, що розвиток професійного самовизначення як самодетермінованої діяльності майбутніх психологів відбувається закономірно впродовж фахового навчання з якісними змінами в компонентах цього явища: змістовому, ціннісно-цільовому та регулятивно-поведінковому; професійне самовизначення майбутніх психологів оптимізується за допомогою методів психосинтезу та розвивального коучингу в межах розвивально-корекційної програми, яка спрямована на активізацію механізмів інтеграції компонентів зазначеного процесу – рефлексії професійного «Я», професійного цілепокладання та саморегуляції поведінки в учбово-професійній діяльності.

Завдання дослідження:

- 1) здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми професійного самовизначення особистості, його періодизації та структурно-якісних характеристик в процесі фахової підготовки;
- 2) визначити структурні компоненти професійного самовизначення студента та методичні підходи до їх діагностики у майбутніх психологів;
- 3) дослідити психологічні особливості розвитку структурних компонентів професійного самовизначення майбутніх психологів та охарактеризувати критерії та рівні розвитку названого процесу;
- 4) обґрунтувати, розробити та апробувати розвивально-корекційну програму оптимізації професійного самовизначення майбутніх психологів.

Об'єкт дослідження – професійне самовизначення особистості.

Предмет дослідження – розвиток професійного самовизначення як самодетермінованої особистісної діяльності майбутніх психологів.

Методи дослідження. Для розв'язання завдань дослідження було застосовано: *теоретичні методи* – методологічний аналіз проблеми, систематизацію наукових літературних джерел, порівняння й узагальнення теоретичних та емпіричних даних, метод типізації, метод моделювання; *емпіричні методи* – спостереження, опитування, тестування, постдіагностичне інтерв'ю, метод експертних оцінок, індивідуальна бесіда. Основними методами дослідження були констатувальний і формувальний експерименти. У формувальній частині дослідження було застосовано методи активного психологічного впливу, корекційні та розвивальні методи (розвивальний коучинг, психосинтез), навчальні методи (бесіда, диспут, пояснення, ілюстрування, розповідь). Також використано методи комп'ютерної обробки експериментальних даних (кореляційний аналіз за критерієм t-Стьюдента) за допомогою програми SPSS 12, методи статистичного аналізу отриманих даних і якісної інтерпретації результатів дослідження.

У дослідженні було застосовано такі психодіагностичні методики: модифікацію опитувальника М. Пряжнікова «Особистісна професійна перспектива» («ОПП») з метою вивчення змістового, ціннісно-цільового та регулятивно-поведінкового компонентів професійного самовизначення студента; авторські тестові методики «Образ «Я» психолога» та «Типи професій психолога» («ТПП») з

метою дослідження змістового компонента професійного самовизначення майбутніх психологів; тестову методику «Професійний план психолога», спрямовану на дослідження ціннісно-цільового компонента; опитувальник «Професійне самовдосконалення психолога» з метою дослідження регулятивно-поведінкового компонента.

Дослідження проводилося впродовж 2008 – 2011 років на базі Інституту педагогіки і психології НПУ імені М.П. Драгоманова з 160-а студентами різних курсів спеціальності «Практична психологія».

Наукова новизна та теоретичне значення дисертаційного дослідження полягають у тому, що

- *вперше* розроблено теоретичну модель професійного самовизначення як самодетермінованої діяльності студента; теоретично проаналізовано змістовий, ціннісно-цільовий та регулятивно-поведінковий компоненти, а також внутрішні суперечності професійного самовизначення особистості студента; визначено критерії розвитку професійного самовизначення майбутніх психологів (узгодженість психологічного змісту кожного компонента професійного самовизначення в ідеальному та реальному планах; узгодженість психологічного змісту всіх компонентів у теперішньому, актуальному для студента, часі; узгодженість психологічного змісту всіх компонентів у майбутньому часі, тобто в зоні найближчого розвитку); визначено рівні розвитку професійного самовизначення майбутніх психологів (високий, середній, низький та нульовий); визначено види професійної невизначеності студента (у психологічному часі, в учбово-професійній діяльності, у майбутній професійній діяльності); теоретично проаналізовано психологічні механізми професійного самовизначення студента як самодетермінованої діяльності: рефлексію професійного «Я», професійне цілепокладання та саморегуляцію поведінки в учбово-професійній діяльності;

- *уточнено та поглиблено* психологічний зміст понять «професійне самовизначення», «розвиток професійного самовизначення», «професійна «Я-концепція», «професійний план», «рефлексія професійного «Я» у межах різних теоретичних концепцій і підходів;

- *набуло подальшого розвитку* знання про особливості розвитку професійного самовизначення студента, зокрема, майбутнього психолога та уявлення про можливість оптимізації цього процесу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці та апробації авторських психодіагностичних методик «Образ «Я» психолога», «Професійний план психолога», «Типи професії психолога», «Професійне самовдосконалення психолога», у модифікації опитувальника М. Пряжнікова «Особистісна професійна перспектива», які спрямовані на визначення рівня розвитку структурних компонентів професійного самовизначення студента-майбутнього психолога; у розробці розвивально-корекційної програми оптимізації професійного самовизначення студентів-психологів, незалежно від курсу їхнього навчання. Психодіагностичний комплекс методик та програма оптимізації можуть застосовуватись викладачами та працівниками психологічних служб ВНЗ при підготовці психологів, практичних психологів та на курсах підвищення кваліфікації практичних психологів. Теоретичні положення та експериментальні результати

дисертаційної роботи можуть бути використані у процесі підготовки майбутніх психологів під час вивчення таких навчальних курсів: «Вступ до професії» – впродовж усього курсу; “Вікова психологія” – у темі «Психологія ранньої юності»; «Профорієнтація та профвідбір» – у темі «Психологічні особливості професійного самовизначення особистості».

Апробація та впровадження результатів дисертаційного дослідження. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження доповідалися, обговорювалися та отримали схвалення на засіданні кафедри психології і педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова; результати дослідження апробовано на трьох Міжнародних науково-практичних конференціях (Київ, 2009, 2010); на Міжнародному науково-практичному конгресі (Мелітополь, 2010); на шести Всеукраїнських науково-практичних конференціях (Київ, 2008, 2009; Кіровоград, 2009; Черкаси, 2010); на Всеукраїнській науковій конференції (Донецьк, 2009); на Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції (Переяслав-Хмельницький, 2010); на звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, 2008, 2009, 2010, 2011).

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* автором у навчально-виховний процес підготовки майбутніх психологів у формі навчального спецкурсу «Психологія професійного самовизначення особистості» в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (довідка № 08/11 від 23 березня 2011 року); у Міжнародному університеті розвитку людини «Україна» (довідка № 134/1к від 18 квітня 2011 року).

Публікації. Зміст та результати теоретичного та експериментального дослідження відображено у 15 одноосібних публікаціях автора. Серед них 6 статей – у науково-фахових виданнях, затверджених переліком ВАК України; 9 статей – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Структура роботи зумовлена логікою дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків на 17 сторінках, списку використаних джерел (189 найменувань, з них 13 іноземними мовами) на 20 сторінках. Основний зміст дисертації викладено на 204 сторінках комп'ютерного набору. Робота містить 10 таблиць та 6 рисунків на 11 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 252 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, здійснено аналіз та напрями її наукового опрацювання, визначено мету, завдання, методи, об'єкт та предмет дослідження, розкрито наукову новизну та практичну значущість роботи, представлено дані про апробацію результатів дослідження та публікації.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження професійного самовизначення особистості» викладено основні підходи, теорії та психологічні концепції щодо сутності самовизначення особистості, його класифікації та психологічного змісту. Також розглянуто теоретико-методологічні засади дослідження професійного самовизначення як одного із видів самовизначення особистості. Проаналізовано різні періодизації професійного самовизначення, етапи та психолого-педагогічні умови цього процесу.

Обґрунтовано теоретичну модель професійного самовизначення як самодетермінованої діяльності студента.

Було встановлено, що вітчизняна та російська психологія має помітний доробок у теоретичних дослідженнях проблеми професійного самовизначення в підлітковому та юнацькому віці, про що свідчать наукові праці радянського та пострадянського періодів (П. Блонський, Є. Борисова, В. Журавльов, З. Карпенко, І. Кон, В. Сафін, В. Синявський, Л. Ткачук, С. Чистякова, П. Шавір, інші), зокрема, роботи щодо цілеспрямованого розвитку цього явища (Р. Білоус, К. Гуревич, С. Карпільовська, Г. Резапкіна, М. Ретівих, Т. Щербакова, інші). Психологічні механізми та зміст професійного самовизначення досліджували Л. Головей, С. Головаха, Л. Мітіна, Ю. Поваренков, Н. Самоукіна та інші вчені. З вітчизняними дослідженнями перегукуються деякі роботи зарубіжних фахівців (Е. Гінзберг, Е. Еріксон, Д. Сьюпер, Дж. Холанд, В. Франкл, С. Фукуяма).

Встановлено, що *професійне самовизначення* – це самодетермінована діяльність, процес якої відбувається впродовж всього життя, починаючи з дошкільного віку, і є важливим критерієм професійного розвитку особистості (К. Абульханова–Славська, Е. Гінзберг, С. Клімов, С. Рубінштейн тощо). Зокрема, проблема професійного самовизначення стосується широкого кола досліджуваних – учнів, студентів, молодих спеціалістів та досвідчених фахівців.

Розвиток професійного самовизначення – це сукупність поступових змін у структурних компонентах цього процесу до якісно вищого рівня на етапах професійного вибору, фахової підготовки, профадаптації та у професійно-трудовій діяльності особистості (В. Бодров, Т. Кудрявцев). Ці зміни характеризують професійне самовизначення як динамічний процес.

У працях вітчизняних та зарубіжних вчених професійне самовизначення досліджено в тісному зв'язку з професійною самосвідомістю (О. Дроздов, Є. Клімов, Д. Леонтєв, В. Чебишева), «Я-концепцією» (Р. Білоус, А. Реан, Д. Сьюпер), професійною ідентичністю (А. Ватерман, Є. Єрмолаєва, Л. Шнейдер), рефлексивністю (З. Становських) та ціннісно-сисловою сферою особистості, зокрема студента-майбутнього психолога (М. Гінзбург, О. Гріньова, М. Пряжніков, В. Фокін). Мотиваційні складові самовизначення майбутніх психологів фундаментально вивчені у роботах І. Ендебері, У. Мороховської та Н. Сорокіної. При цьому змістові, смислові та мотиваційні аспекти названого процесу переважно розглядаються з точки зору співвідношення особистісних якостей студента з вимогами до обраної професії і рідше – з суб'єктивними уявленнями про неї, які збагачуються впродовж фахового навчання.

Структура професійного самовизначення найбільш повно представлена у змістово-процесуальній моделі за М. Пряжніковим, хоча методологічні розробки вченого стосуються не студентів, а учнів. У цій моделі професійне самовизначення полягає в побудові особистістю професійних планів та перспектив, що включає цільові, смислові, когнітивні та регулятивно-поведінкові компоненти самопроєктування. Однак, в психології недостатньо розробленою залишається структура професійного самовизначення студента як самодетермінованої діяльності. Тому на основі ідей В. Бодрова, М. Гінзбурга, Е. Зесра, С. Клімова, Т. Кудрявцева, Д. Леонтєва, М. Пряжнікова, А. Реана, С. Рубінштейна та результатів досліджень

О. Грінкової, У. Мороховської, Н. Сорокіної, В. Фокіна, інших психологів, нами було визначено такі *структурні компоненти професійного самовизначення як самодетермінованої діяльності студента: змістовий, ціннісно-цільовий та регулятивно-поведінковий та регулятивно-поведінковий*. Названі компоненти становлять теоретичну модель професійного самовизначення студента, зокрема майбутнього психолога (рис. 1).

Рис. 1. Теоретична модель професійного самовизначення студента

Змістовий компонент включає співвідношення образів реального «Я» та ідеального «Я» студента. В образі реального «Я» відображено суб'єктивні уявлення студента щодо своїх актуальних професійних можливостей, а в образі ідеального «Я» – щодо потенційних для майбутньої діяльності. Цей компонент є базовим, оскільки саме на його основі студент стає визначеною особистістю щодо самого себе в професійній «Я-концепції».

Ціннісно-цільовий компонент – це співвідношення віддаленої професійної цінності-мети та допоміжних (найближчих) цілей. Цей компонент виступає професійним планом студента. Цінність професійної мети та допоміжних цілей виражається у смислах майбутньої професійної та учбово-професійної діяльності відповідно.

Регулятивно-поведінковий компонент – це програма учбово-професійних дій щодо самовдосконалення, спрямована на професійну самореалізацію студента. В даному компоненті студент проектує учбово-професійні дії, за рахунок яких реалізовуватиме професійний план на основі образів «Я».

Кожен з компонентів професійного самовизначення відображає співвідношення уявлень студента щодо учбово-професійної та майбутньої професійної діяльності (за М. Гінзбургом, щодо психологічного дійсного та майбутнього відповідно). Регулятивно-поведінковий компонент відображає

ставлення студента лише до актуальної, учбово-професійної діяльності. Він виражає особистісну готовність студента до активних дій в професійному самовдосконаленні (самоосвіті та самовихованні) на основі образів «Я» та професійного плану. Узгодженість кожного компонента у часі та між собою виступають критеріями рівнів розвитку професійного самовизначення студента.

Процес професійного самовизначення студента спричинений мотивацією, яка виникає на основі суперечностей у професійній "Я-концепції" та потреби у їх подоланні (А. Реан). Вказані суперечності обумовлені несумісністю між уявленнями про майбутню професійну діяльність та учбово-професійну діяльність. Це внутрішня мотивація, яка викликана загальною мотивацією професійного розвитку та завершується актуальною спонукою до самовизначення на основі мотивів вибору професії, професійного навчання тощо (Н. Сорокіна).

Актуальний зміст професійного самовизначення виражений у професійній "Я-концепції" студента, що відображає результат цього процесу на певному етапі його розвитку. Тобто професійне самовизначення спрямоване на інтеграцію уявлення щодо своїх актуальних та потенційних можливостей з образом бажаного професіонала.

Отже, *професійне самовизначення студента* – це самодетермінована особистісна діяльність, спрямована на інтеграцію уявлень щодо учбово-професійної діяльності як актуальної (реальної) з професійною діяльністю як потенційно можливою (ідеальною). Цей процес є особистісною діяльністю, оскільки в її структурних компонентах уявлення щодо провідної діяльності інтегруються з уявленнями стосовно діяльності, до якої особистість прагне або готує себе потенційно. При цьому ми виділяємо професійну самовизначеність – відрефлексовану студентом професійну «Я-концепцію», що переживається ним на рівні інтегрованості своєї особистості.

Загальним наслідком неузгодженості між компонентами самовизначення є професійна невизначеність студента. Невизначеність у психологічному часі виникає у разі невідповідності між деякими компонентами в плані психологічного дійсного та майбутнього. *Невизначеність в учбово-професійній діяльності* виникає у випадку, коли порушено взаємообумовленість уявлених студентом можливостей з постановкою цілей та подальшими діями у психологічному дійсному. *Невизначеність у майбутній професійній діяльності* має місце, коли створений образ ідеального "Я" не відповідає постановці цінності-меті і навпаки.

Розроблена модель професійного самовизначення студента дозволила емпірично дослідити розвиток цього явища у майбутніх психологів.

У другому розділі «**Емпіричне дослідження розвитку професійного самовизначення майбутніх психологів**» детально описано комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на дослідження змістового, ціннісно-цільового та регулятивно-поведінкового компонентів професійного самовизначення майбутніх психологів. Подано результати експериментального дослідження структурних компонентів професійного самовизначення та рівнів розвитку цього явища у майбутніх психологів.

Мета констатувального експерименту полягала у дослідженні психологічного змісту структурних компонентів та рівнів розвитку професійного

самовизначення майбутніх психологів як самодетермінованої діяльності. Дослідження проводилось у два етапи: зі студентами I–IV курсів (n=160) із застосуванням методики «ОПП» М. Пряжнікова та з тим ж студентами II–V курсів із застосуванням чотирьох авторських методик (n=148).

Дослідження *змістового компонента професійного самовизначення* свідчить, що студенти з переходом на старші курси при побудові образу реального «Я» все більше рефлексують себе з мало розвиненими якостями. Тобто самовизначення стосовно реальних можливостей студентів стає більш адекватним внаслідок засвоєння фахових знань. Крім того, з переходом на старші курси більшість досліджуваних, рефлексуючи свої актуальні (розвинені) та потенційні (мало розвинені) професійні якості, схильні до збалансування в образі реального «Я» особистісних та компетентнісних професійно важливих якостей психолога.

У *змістовому компоненті* образ ідеального «Я» був виражений студентами у формі професійно важливих якостей на основі рефлексії реального професійного «Я» з проєкцією на майбутнє. Було встановлено, що побудова образу ідеального «Я» спирається на суб'єктивні уявлення студентів про їхні потенційні можливості в майбутньому внаслідок засвоєння фахових знань та відзначається кризою самовизначення на третьому курсі навчання. Зокрема 32,5% студентів третього курсу вважають, що образ їхнього ідеального «Я» не впливає на побудову професійного плану.

У побудові образу ідеального «Я» переважна більшість студентів другого та третього курсів обирають практичну психологію як сферу трудової діяльності але із низьким рівнем самовизначення у ній (32,5% студентів на другому курсі, 22,5% – на третьому). Доведено, що з переходом на старші курси збільшуються показники образу ідеального «Я» студентів, який не стосується роботи за фахом (2,5% студентів на другому курсі, 10,0% – на третьому, 15,0% – на четвертому та 21,4% – на п'ятому).

Експериментально встановлено, що *професійне самовизначення студентів-психологів у ціннісно-цільовому компоненті* спрямоване на ціннісно-смыслову єдність віддалених та найближчих професійних цілей. Тобто з переходом на старші курси у майбутніх психологів зростає відповідність цінності-мети та допоміжних цілей. Тенденція до зростання або до зниження рівня професійного самовизначення у ціннісно-цільовому компоненті обумовлена поступовим збагаченням фахових знань. У професійному плані студентів випускних курсів переважає робота не за фахом як найближча мета (20,0 % на четвертому курсі та 25,0% – на п'ятому). Серед смислів учбово-професійної діяльності у майбутніх психологів переважають самопізнання, саморозвиток та отримання диплома про вищу освіту. Цінність майбутньої праці більшості досліджуваних розуміють як засіб професійної та особистісної самореалізації.

Регулятивно-поведінковий компонент професійного самовизначення майбутніх психологів відзначається низьким рівнем активності їхньої особистості у професійному самовдоскопаленні, зокрема зведенням учбово-професійних дій лише до виконання учбових завдань у ВНЗ. Найвищі дані за показником високого рівня розвитку професійного самовизначення у цьому компоненті мають студенти третього (45,0%) та п'ятого курсів (53,6%). Вони свідчать про те, що програма

учбово-професійних дій спроектована у студентів, які визначились стосовно вибору професійних пріоритетів (III курс) та щодо вибору трудової діяльності на етапі закінчення ВНЗ (V курс).

На основі результатів емпіричного дослідження було встановлено рівні розвитку професійного самовизначення майбутніх психологів за такими критеріями: узгодженість психологічного змісту кожного компонента в ідеальному та реальному планах (в теперішньому та майбутньому часі); узгодженість психологічного змісту всіх компонентів у теперішньому (актуальному для студента часі); узгодженість психологічного змісту всіх компонентів у майбутньому часі (в зоні найближчого розвитку студента).

Здійснений якісний і кількісний аналіз за допомогою методу кореляційного аналізу (за критерієм t-Стюдента), методів порівняльного аналізу, узагальнення та систематизації дозволив встановити *психологічний зміст чотирьох рівнів розвитку професійного самовизначення майбутніх психологів: високого (визначеного), середнього (мало визначеного), низького (невизначеного) та нульового (процес самовизначення загалом не відповідає обраній професії).*

Високий рівень розвитку професійного самовизначення мають ті студенти, у яких повністю узгоджені образи ідеального та реального «Я», а також ієрархізований професійний план, в якому допоміжні цілі відповідають етапам досягнення цінності-мети. Ці студенти мають образи ідеального «Я», які узгоджені з компетентнісними, особистісними та когнітивними професійно важливими якостями психолога. У них високий рівень розвитку образу ідеального «Я» стосовно типу професії психолога, тобто чітко визначено, ким вони будуть працювати – практичним психологом, психологом-дослідником чи викладачем психології. У постановці професійної мети та додаткових цілей ці студенти чітко передбачають терміни досягнення запланованого та усвідомлюють смисл учбово-професійної та майбутньої професійної діяльності. В регулятивно-поведінковому компоненті професійне самовизначення цих студентів має завершеність та цілісність у формі програми учбово-професійних дій стосовно самоосвіти та самовиховання (тобто існує спрямованість реальних дій на алгоритмізоване та систематичне професійне самовдосконалення). Отже, професійне самовизначення студентів з високим рівнем розвитку професійного самовизначення має інтегровані структурні компоненти, в яких існує відповідність між психологічним дійсним та майбутнім.

Середній рівень розвитку професійного самовизначення мають студенти, в яких образи ідеального та реального професійного «Я» мало узгоджені між собою. Для них характерний середній рівень розвитку образу ідеального «Я» щодо вибору типу професії психолога (деякі з них вагаються у планах щодо роботи за фахом, проте не заперечують такої можливості в майбутньому). Часто віддалена професійна мета не узгоджується з найближчими цілями, яких досить мало і вони не ієрархізовані. Терміни реалізації професійного плану визначені досить узагальнено. Цінність-мета та найближчі цілі у деяких студентів не спрямовані на образ ідеального «Я», проте як у змістовому, так і в ціннісно-цільовому компонентах спостерігається узгодженість в реальному та ідеальному планах. Програма учбово-професійних дій у таких студентів має суттєві обмеження щодо способів самоосвіти та самовиховання, оскільки вони відчувають потребу в саморозвитку, однак не

регулюють в цьому плані свою поведінку в процесі реалізації учбово-професійних дій. Готовність до реалізації професійного плану та досягнення образу ідеального «Я» у цих студентів не підкріплюється уявленнями про найближче майбутнє: воно уявляється ними фрагментарно в залежності від адекватності образу реального «Я», який є свідченням уявлення про власні потенційні можливості.

Низький рівень розвитку професійного самовизначення мають студенти, у яких образи реального та ідеального «Я» побудовані неузгоджено між собою та не пов'язані з професійними планами як на майбутнє, так і на теперішнє. Вони вагаються між необхідністю вчитись далі та небажанням щось змінювати у своєму професійному житті. Вибір подальших дій, як правило, здійснюється незалежно від власних цілей та мотивів. Професійне майбутнє вони уявляють фрагментарно у невизначених образах та не пов'язаних між собою цілях, а в учбово-професійній діяльності не виявляють активних дій для самовдосконалення чи реалізації найближчих цілей. У своєму професійному дійсному вони не бачать смислу, який би пов'язали з професійною самореалізацією в майбутньому.

Нульовий рівень розвитку професійного самовизначення характеризується професійною спрямованістю студентів на інший вид професійної діяльності, який не стосується психології. Ці студенти, як правило, не надають перевагу жодному з типів професії психолога та планують працювати не за освітою, яку здобувають. Їх професійна «Я-концепція» дезінтегрована та має суперечності, що спричиняють самовизначення стосовно однієї або ж декількох сфер праці.

Результати математичної обробки даних засвідчили, що вони мають високий рівень статистичної значущості ($p \leq 0,01$). Виявлено позитивні кореляційні зв'язки між рівнями розвитку професійного самовизначення та рівнями розвитку компонентів цього процесу.

Результати емпіричного дослідження розвитку професійного самовизначення майбутніх психологів подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Розвиток професійного самовизначення майбутніх психологів (n=148)

Рівні розвитку професійного самовизначення	Розподіл студентів за навчальними курсами (%)			
	Другий курс	Третій курс	Четвертий курс	П'ятий курс
Високий	10,0	17,5	27,5	28,6
Середній	40,0	45,0	35,0	35,71
Низький	45,0	25,0	20,0	10,71
Нульовий	5,0	12,5	17,5	25,0

Дані таблиці 1 свідчать про тенденцію до поступового зростання кількості студентів, які з переходом на старші курси мають високий або нульовий рівень розвитку професійного самовизначення. Отже, серед майбутніх психологів поступово зростає розбіжність у змісті їхньої професійної «Я-концепції», а професійні плани стають більш визначеними стосовно майбутньої діяльності: вона точно стосуватиметься або діяльності в психологічній сфері, або в інших сферах праці. Заслугує на увагу той факт, що найбільші показники (45,0%) мають студенти з низьким рівнем професійного самовизначення на другому курсі, та з

середнім рівнем – на третьому. Отже, розвиток професійного самовизначення майбутніх психологів відбувається закономірно з якісними змінами в компонентах цього явища протягом навчання. Тобто цей процес, за нашим припущенням, можна цілеспрямовано оптимізувати.

У третьому розділі «Оптимізація професійного самовизначення майбутніх психологів» теоретично обґрунтовано методологію та програму оптимізації професійного самовизначення майбутніх психологів, а також подано результати формувального експерименту.

Результати теоретичного аналізу психологічних праць О. Гріньової, М. Пряжнікова, Г. Резакіної, Н. Сорокіної, В. Фокіна та інших вчених дозволяють стверджувати, що оптимізація професійного самовизначення студента полягає у психолого-педагогічних впливах, які здійснюються в умовах розвивально-корекційної роботи та спрямовані на активізацію психологічних механізмів, що узгоджують компоненти названого процесу. Механізмом інтеграції змістового компонента є рефлексія професійного «Я», яка має інтроспективну та проспективну форми (І. Ладенко, І. Семенов, Г. Щедровицький). У ціннісно-цільовому компоненті діє механізм професійного цілепокладання в реальній та ідеальній діяльності (М. Гінзбург, П. Герстман, М. Боришевський). У регулятивно-поведінковому компоненті механізмом виступає саморегуляція поведінки студента в учбово-професійній діяльності, яка передбачає професійне самовдосконалення засобами самоосвіти та самовиховання (О. Власова, Л. Лепіхова, О. Осницький, Н. Пов'якель).

Мета формувального експерименту полягала у перевірці припущення про те, що застосування розвивально-корекційної програми на основі методів психосинтезу та розвивального коучингу оптимізує професійне самовизначення майбутніх психологів за рахунок активізації таких механізмів: рефлексія професійного «Я», професійне цілепокладання та саморегуляція поведінки в учбово-професійній діяльності.

На основі інтегративного підходу до розвивально-корекційної психологічної роботи (Б. Алфорд, Л. Басман, А. Бек, Г. Велендал, Д. Долард, П. Кларксон, Н. Мілер, С. Розенцвейг) нами було розроблено програму оптимізації професійного самовизначення майбутніх психологів. Вона передбачала застосування таких методів активного психологічного впливу як психосинтез (Р. Ассаджіолі) та розвивальний коучинг (Р. Білоус, У. Голві, Е. Зеср, Е. Симанюк, Ю. Медвін, Дж. Уйтмор), які дозволили студентам інтегрувати компоненти самовизначення за допомогою прийомів інтроспекції, керованої візуалізації, проєкції на майбутнє та техніки відкритих запитань.

Програма включала три тематичних блоки: «Рефлексія професійного «Я» у самовизначенні майбутнього психолога», «Професійний план психолога», «Саморегуляція поведінки психолога у його професійному самовдосконаленні». Кожен з названих блоків складався з двох занять. Кожне заняття включало навчальний та розвивально-корекційний компоненти. Перший компонент спрямований на засвоєння студентами основних знань щодо професійного самовизначення особистості на засадах особистісно-зорієнтованого та компетентнісного підходів (І. Бех, Є. Бондаревська, І. Зимня, О. Лебедев, С.

Подмазін, В. Слободчіков, І. Якиманська). Другий включав розвивально-корекційні вправи, спрямовані на активізацію вище названих механізмів. Тому програмою були передбачені постійні вправляння учасників у їхньому професійному самовизначенні поза груповою роботою. Загальний обсяг програми становив 30 годин.

Формувальний експеримент проводився з жовтня 2010 року – по січень 2011 року. Експериментальна вибірка була сформована з числа студентів другого, третього, четвертого та п'ятого курсів, які брали участь у констатувальному експерименті (40 осіб). Методом попарного відбору сформована вибірка була розподілена за критерієм належності до навчальних курсів на дві еквівалентні групи: експериментальну (ЕГ) та контрольну (КГ) по 20 осіб у кожній. За даними констатувального експерименту 70,0% досліджуваних в ЕГ мали низький рівень розвитку професійного самовизначення і 30,0% – середній. У контрольній групі 60,0% студентів мали низький рівень, а 40,0% – середній рівень розвитку професійного самовизначення. Таким чином, *контрольна та експериментальна групи були кількісно майже еквівалентними за критеріями рівня розвитку професійного самовизначення та належністю до навчальних курсів*. Студенти з нульовим рівнем розвитку професійного самовизначення до участі в формувальному експерименті залучені не були, оскільки в емпіричному дослідженні було виявлено, що вони зовсім не спрямовані на майбутню трудову діяльність у сфері практичної психології.

В процедурі експерименту ЕГ була поділена на дві еквівалентні підгрупи для оптимальної реалізації програми. Після формувального експерименту з досліджуваними було проведено контрольний експеримент (постдіагностичне обстеження) із застосуванням тих самих методик, які було застосовано в емпіричному дослідженні. Вони названі у вступі автореферату.

Узагальнені результати формувального експерименту подані в таблиці 2. Вони засвідчили, що розроблена нами програма оптимізує професійне самовизначення майбутніх психологів, що виявляється в його розвитку.

Таблиця 2

**Розвиток професійного самовизначення
майбутніх психологів внаслідок оптимізації (n=40)**

Рівні розвитку професійного самовизначення	Розподіл студентів за групами (у %)					
	Експериментальна група			Контрольна група		
	до експерименту	після експерименту	різниця	до експерименту	після експерименту	різниця
Високий	0,0	30,0	30,0	0,0	10,0	10,0
Середній	30,0	55,0	25,0	40,0	50,0	10,0
Низький	70,0	15,0	- 55,0	60,0	40,0	- 20,0

Встановлено, що більшість із 70,0% студентів ЕГ, які на початку експерименту мали низький рівень розвитку професійного самовизначення, поступово визначились на майбутнє, про що засвідчили результати контрольного експерименту, зокрема опитування за модифікацією методики «ОПП» М. Пряжнікова. Наприклад, на відкрите запитання «Як ви намагаєтесь реалізувати свої можливості як майбутнього професіонала на сьогоднішній день?» більшість з них відповіли, що постійно займаються самопізнанням та пошуком цікавої

психологічної діяльності, яка б допомогла проявити власні професійні та особистісні якості (55,0%).

Встановлено, що всі студенти четвертого курсу, які належали до експериментальної групи (25,0%), внаслідок оптимізації стали розглядати більшість своїх якостей в образі реального «Я» як розвинені, тоді як за результатами констатувального експерименту, ці студенти вважали свої якості нерозвиненими (наприклад, рефлексивність, здатність до самоприйняття, впевненість у собі, здатність до релаксації тощо). У студентів IV курсу контрольної групи таких змін не відбулось.

Незалежно від курсу, більшість досліджуваних ЕГ на основі образу реального «Я» побудували образ ідеального «Я», тобто мали узгоджений тип його розвитку (65,0%). В ЕГ всі студенти з високим рівнем професійного самовизначення (30,0%) обрали один тип професії – практичного психолога. Крім того, більшість студентів ЕГ, що мали середній рівень професійного самовизначення (30,0%), суттєво змінили свої професійні плани на майбутнє. Окрім студентів V курсу, серед найближчих цілей вони поставили досягнення високих результатів в професійному навчанні (20,0%). Загалом, найближчі цілі студентів експериментальних груп стали більш ієрархізованими стосовно віддаленої мети.

Було встановлено, що студенти ЕГ з високим та середнім рівнем розвитку професійного самовизначення після дослідження характеризувались схильністю до оцінювання смислу майбутньої та реальної діяльності з точки зору професійної самореалізації. У постдіагностичних інтерв'ю студенти відповіли, що саме смислові аспекти самовизначення обумовили вибір їхніх професійних цілей. Таких змін в КГ не відбулось: студенти із середнім рівнем розвитку вбачають різний смисл в учбово-професійній та майбутній діяльності.

У своїх відповідях на запитання «Що ви уже почали робити заради досягнення поставленої професійної мети, окрім навчання у вузі?» студенти старших курсів ЕГ (40,0%) говорили, що почали шукати роботу за фахом, займатись самовдосконаленням професійних навичок та вмінь завдяки додатковим психологічним курсам (високий рівень професійного самовизначення у регулятивно-поведінковому компоненті). Отже, програма їхніх учбово-професійних дій була сформована цілісно та передбачала системну роботу над собою. Серед найближчих цілей цих студентів були удосконалення професійних якостей та вмінь, вступ до аспірантури та пошук роботи за спеціальністю. Тобто ціннісно-цільовий компонент самовизначення досліджуваних включав елементи програми учбово-професійних дій щодо самовдосконалення. Це свідчить про те, що зміст регулятивно-поведінкового компоненту тісно пов'язаний з професійним планом студентів, тобто найближчі цілі виходять за межі учбово-професійної діяльності та спрямовуються на самоосвіту й самовиховання. Серед відповідей студентів КГ таких позитивних змін не спостерігалось. Крім того, результати постдіагностичного обстеження в ЕГ засвідчили, що кількість студентів з високим рівнем професійного самовизначення у регулятивно-поведінковому компоненті зросла на 20,0%, а в КГ – лише на 5,0%.

В результаті формувального експерименту на 55,0% зменшилась кількість досліджуваних з низьким рівнем розвитку професійного самовизначення в ЕГ. Вони

отримали середній та високий рівень. 20,0%, студентів КГ з низьким рівнем після експерименту отримали середній рівень. У 30,0% студентів КГ, які до експерименту мали середній рівень самовизначення, по закінченню експерименту змін не відбулось, порівняно з результатами в експериментальній групі. Лише 10,0% студентів КГ, які мали середній рівень, отримали високий після експерименту.

Отже, застосування розвивально-корекційної програми засвідчило, що активізація механізмів рефлексії професійного «Я», професійного цілепокладання та саморегуляції поведінки методами психосинтезу та розвивального коучингу сприяє розвитку професійного самовизначення як самодетермінованої діяльності майбутніх психологів.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення та експериментальне вирішення проблеми розвитку професійного самовизначення майбутніх психологів, що виражається у визначенні структури, критеріїв та рівнів розвитку професійного самовизначення як самодетермінованої діяльності студентів-психологів, а також у розробці психодіагностичних методик та розвивально-корекційної програми оптимізації цього явища на основі методів психосинтезу та розвивального коучингу.

1. Професійне самовизначення особистості та студента зокрема – це самодетермінована особистісна діяльність потенційного суб'єкта праці, яка спрямована на інтеграцію (взаємоузгодження) його уявлень щодо провідної та майбутньої професійної діяльності. У студента професійне самовизначення відбувається внаслідок суперечностей у професійній «Я-концепції» та спрямоване на інтеграцію уявлень щодо учбово-професійної (реальної) та майбутньої професійної (ідеальної) діяльності. Реальна (учбово-професійна) діяльність виступає в уявленні студента як психологічне дійсне, а ідеальна (професійна) – як психологічне майбутнє. Інтеграція названих уявлень визначає сутність професійного самовизначення і відбувається у кожному зі структурних компонентів зазначеного процесу: змістовому, ціннісно-цільовому та регулятивно-поведінковому. Змістовий компонент включає образ реального «Я» та образ ідеального «Я» студента як майбутнього фахівця. Ціннісно-цільовий компонент або професійний план включає професійну (віддалену) цінність-мсту та допоміжні (найближчі) цілі. Регулятивно-поведінковий компонент – це програма учбово-професійних дій у професійному самовдосконаленні, яку студент визначає на основі образів «Я» та професійного плану. В названих компонентах студент проектує суб'єктивні уявлення щодо ідеальної та реальної діяльності.

2. Розвиток професійного самовизначення майбутніх психологів – це якісні зміни в структурних компонентах цього процесу, які відбуваються внаслідок дії механізмів інтеграції уявлень щодо реальної та ідеальної діяльності. Механізмом інтеграції змістового компонента є рефлексія професійного «Я», яка має інтроспективну та проспективну форми. У ціннісно-цільовому компоненті діє механізм професійного цілепокладання в реальній та ідеальній діяльності. У регулятивно-поведінковому компоненті здійснюється саморегуляція поведінки студента в учбово-професійній діяльності, яка передбачає професійне

самовдосконалення засобами самоосвіти та самовиховання. Оптимізація професійного самовизначення полягає у психолого-педагогічних впливах на особистість студента, які здійснюються в умовах розвивально-корекційної роботи, спрямованої на активізацію механізмів, що узгоджують компоненти процесу самовизначення.

3. Розвиток професійного самовизначення майбутніх психологів відбувається з якісними змінами в компонентах цього явища при переході на наступний навчальний курс. Змістовий компонент є домінуючим у професійному самовизначенні студентів кожного курсу, оскільки безпосередньо пов'язаний з професійною «Я-концепцією» та спрямовує самовизначення на узгодження образів ідеального та реального «Я». У ціннісно-цільовому компоненті з переходом на старші курси зростає відповідність між цінністю-метою та допоміжними цілями. У професійному плані студентів випускних курсів переважає робота не за фахом як найближча мета. Цінність майбутньої праці більшість студентів розуміють як засіб професійної та особистісної самореалізації. З переходом на наступний курс в регулятивно-поведінковому компоненті учбово-професійні дії студентів поступово спрямовуються на професійне самовдосконалення, яке відбувається несистемно. На третьому курсі студенти переживають кризу самовизначення, яка викликана різким зростанням фахової обізнаності і проявляється у необхідності обрати конкретний вид професійної діяльності, яка б відповідала актуальним та бажаним професійним і особистісним якостям.

4. Розвиток професійного самовизначення майбутніх психологів має чотири рівні: високий, середній, низький, та нульовий. Рівні визначаються за такими критеріями: узгодженість психологічного змісту кожного компонента самовизначення в ідеальному та реальному планах (в теперішньому та майбутньому часі); узгодженість психологічного змісту всіх компонентів у теперішньому (актуальному для студента часі); узгодженість психологічного змісту всіх компонентів у майбутньому часі (в зоні найближчого розвитку студента). *Високий рівень* розвитку професійного самовизначення характеризується взаємоузгодженістю всіх компонентів цього процесу, тобто повною інтеграцією уявлень про реальну та ідеальну діяльність. Для *середнього рівня* характерним є неузгодження між деякими компонентами або в одному з компонентів стосовно психологічного дійсного та майбутнього. *Низький рівень* характеризується неузгодженістю між всіма структурними компонентами в реальному та ідеальному планах. При *нульовому рівні* має місце дезінтеграція уявлень щодо реальної та ідеальної діяльності, які не стосуються психологічної сфери.

5. Студентів з низьким рівнем професійного самовизначення найбільше на другому курсі, а з середнім – на третьому. З переходом на наступний курс зменшується кількість студентів з низьким рівнем самовизначення, а з високим – збільшується. Це свідчить, що розвиток професійного самовизначення у майбутніх психологів відбувається поступово з якісними змінами в компонентах цього явища на кожному з навчальних курсів. Крім того, з переходом на старші курси поступово зростає кількість студентів, які мають високий або нульовий рівень розвитку професійного самовизначення. Це є свідченням того, що серед майбутніх психологів поступово зростають розбіжності у змісті професійної «Я-концепції», а професійні

плани стають більш визначеними стосовно майбутньої діяльності: вона стосуватиметься діяльності або у психологічній сфері, або в інших сферах праці.

6. Розвиток професійного самовизначення майбутніх психологів зростає внаслідок оптимізації цього процесу за розвивально-корекційною програмою, в якій застосовуються методи активного психологічного впливу – психосинтез та розвивальний коучинг. Доведено, що застосування цих методів сприяє активізації механізмів, які інтегрують змістовий, ціннісно-цільовий та регулятивно-поведінковий компоненти професійного самовизначення студентів. Внаслідок оптимізації найбільше активізуються механізми рефлексії професійного «Я» та професійного цілепокладання. Це виражається у тому, що в більшій частині студентів образи ідеального «Я» будуються на основі образів реального «Я» (змістовий компонент), а професійні плани стають більш цілісними, системними та чіткими стосовно сформульованих цілей (ціннісно-цільовий компонент). У студентів четвертого курсу внаслідок оптимізації більшість якостей розглядаються в образі реального «Я» як розвинені, хоча попередньо більшість з них оцінювались як мало розвинені. Між ціннісно-цільовим та регулятивно-поведінковим компонентами внаслідок оптимізації встановлюється тісний зв'язок, який виражається у тому, що найближчі цілі студентів виходять за межі учбово-професійної діяльності та спрямовуються на самоосвіту й самовиховання. В результаті застосування вище названих методів регулятивно-поведінковий компонент у більшості студентів розвивається до середнього рівня, а учбово-професійні дії набувають системності. Однак механізм саморегуляції поведінки в учбово-професійній діяльності, який інтегрує регулятивно-поведінковий компонент, що закінченню розвивально-корекційної роботи діє недостатньо, що свідчить про занижену активність майбутніх психологів у професійному самовдосконаленні.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї проблеми. Більш глибокої наукової розробки потребують аналіз гендерних особливостей розвитку професійного самовизначення майбутніх психологів та психолого-педагогічних умов їхньої фахової підготовки, що забезпечують цей процес.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Кучеренко Є. В. Професійне самовизначення особистості як психолого-педагогічна проблема / Є. В. Кучеренко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : Зб.наукових праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2008. – №22 (46). – С. 230 – 237.
2. Кучеренко Є. В. Професійне самовизначення особистості як динамічний процес / Є. В. Кучеренко // Проблеми загальної та педагогічної психології : Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. Т.ХІ, част. 2 – К. – 2009. – С. 223 – 233.
3. Кучеренко Є. В. Особистісно зорієнтоване навчання як чинник професійного самовизначення студентів-психологів / Є. В. Кучеренко // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць. – Вип. 13 / голов. ред. В. В. Олійник. – К. : Геопринт, 2009. – Ч.2. – С.183 – 187.
4. Кучеренко Є. В. Образ «Я» у професійному самовизначенні студентів-майбутніх психологів / Є. В. Кучеренко // Актуальні проблеми психології :

Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / За ред. С. Д. Максименка. – Київ–Кіровоград : ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2009. – Том. X, Вип.13 – С. 546 – 555.

5. Кучеренко Є. В. Розвиток регулятивно-поведінкового компонента в професійному самовизначенні майбутнього психолога / Єгор Кучеренко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – Вип. 19. – С. 119 – 123.

6. Кучеренко Є. В. Розвиток професійного самовизначення у майбутніх психологів: інтеграційно-діяльнісний підхід / Є. В. Кучеренко // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць / Ун-т менедж. освіти НАПН України, редкол. : О. Л. Онуфрієва [та ін.]. – К., 2005 – Вип. 1 (14), ч.2 : Психологія / голов. ред. В. В. Олійник. – 2010. – С. 208 – 216.

7. Кучеренко Є. В. Особливості цілепокладання у професійному самовизначенні студентів–майбутніх психологів / Є. В. Кучеренко / Тези доповідей учасників Другої міжнародної науково-практичної конференції «Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти». – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова МОН України, Поліграф-Центр. – 2009. – С. 100 – 102.

8. Кучеренко Є. В. Професійна самовизначеність як чинник психічного здоров'я особистості / Є. В. Кучеренко // Стрес та захист психологічного здоров'я в умовах сучасного суспільства : Збірник матеріалів І Міжнародного науково-практичного конгресу. – Миколаїв : Вид-во Південнослов'янського інституту КСУ, 2010. – С.65 – 67.

9. Кучеренко Є. В. Психологічні засади динаміки професійного самовизначення сучасної молоді / Є. В. Кучеренко // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання : Збірник наукових праць ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції / Упорядники : Міропольська М. А. та ін.– К. : ІПК ДСЗУ. – 2008. – С. 117 – 123.

10. Кучеренко Є. В. Мотивація професійного самовизначення молоді в процесі фахової підготовки / Є. В. Кучеренко // Психологія праці та управління: Збірник наукових праць V всеукраїнської науково-практичної конференції. – Част.2 / Відп.ред. О. В. Киричук / Упорядники: Киричук О. В.[та ін.]– К. : ІПК ДСЗУ. – 2008. – С. 192 – 199.

11. Кучеренко Є. В. Інтеграційно-діяльнісний підхід до проблеми структури професійного самовизначення студента / Є. В. Кучеренко // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання незайнятого населення в умовах фінансово-економічної кризи : зб. наукових праць за матеріалами ІV Всеукр.наук-практ. конф., 30 жовт. 2009 р. / уклад. Л. М. Капченко та ін.. – К. : ІПК ДСЗУ. – 2009. – С. 172 – 180.

12. Кучеренко Є. В. Ціннісно-сміслові аспекти професійного самовизначення студентів–майбутніх психологів / Є. В. Кучеренко // Смісловий простір та розвиток особистості : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (15-16 травня 2009 р.). – Донецьк : ДПіП. – 2009. – С. 155 – 159.

13. Кучеренко Є. В. Змістовий компонент професійного самовизначення студентів–майбутніх психологів / Є. В. Кучеренко // Психологія праці та управління

: Збірник наукових праць VI всеукраїнської науково-практичної конференції. / Відп.ред. О. В. Киричук / Упорядники : О. В. Киричук [та ін]. – Ч.2. – К.: ІПК ДСЗУ. – 2009. – С. 172 – 178.

14. Кучеренко Є. В. Психологічні механізми професійного самовизначення студента / Є. В. Кучеренко // Студентський науковий вісник психологічного факультету Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького : за матеріалами Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми практичної психології у дослідженнях студентської молоді» (12 – 14 травня 2010 р., м. Черкаси). – Черкаси, 2010. – С. 48 – 50.

15. Кучеренко Є. В. Рівні розвитку професійного самовизначення майбутніх психологів / Є. В. Кучеренко // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : Збірник наукових праць звітної-наукової конференції викладачів університету за 2010 рік; 9 – 10 лютого 2011 року / Укл. Г. І. Волинка, О. В. Уваркіна, О. П. Симоненко, О. П. Ємельянова. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – С. 141 – 142.

АНОТАЦІЇ

Кучеренко Є. В. Розвиток професійного самовизначення майбутніх психологів. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ. – 2011.

Дисертація присвячена дослідженню розвитку професійного самовизначення майбутніх психологів як самодетермінованої діяльності. Структуру цього процесу становлять змістовий, ціннісно-цільовий та регулятивно-поведінковий компоненти, в яких спроектовані уявлення студента щодо майбутньої професійної (ідеальної) та учбово-професійної (реальної) діяльності, на інтеграцію яких спрямоване самовизначення.

Розроблено психодіагностичні методики, спрямовані на дослідження компонентів професійного самовизначення майбутніх психологів. Експериментально встановлено, що з переходом на наступний курс розвитку професійного самовизначення студентів відбувається закономірно з якісними змінами у кожному з компонентів цього процесу. Виділено критерії та рівні розвитку професійного самовизначення майбутніх психологів (високий, середній, низький та нульовий), дано їм психологічну характеристику та з'ясовано динаміку й особливості прояву цього психічного явища впродовж фахової підготовки майбутніх психологів.

Розроблено та апробовано розвивально-корекційну програму, застосування якої оптимізує професійне самовизначення майбутніх психологів на основі методів експерименту та розвивального коучингу. Доведено, що комплексне застосування цих методів активізує механізми інтеграції компонентів професійного самовизначення майбутніх психологів: рефлексію професійного «Я», професійне цілепокладання та саморегуляцію поведінки в учбово-професійній діяльності. Інтеграція (взаємоузгодження) компонентів професійного самовизначення визначає розвиток цього процесу.

Ключові слова: професійне самовизначення студента, розвиток професійного самовизначення, професійна «Я-концепція», образ «Я» майбутнього психолога, професійний план, оптимізація професійного самовизначення майбутніх психологів.

Кучеренко Е. В. Развитие профессионального самоопределения будущих психологов. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07. – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев. – 2011.

Диссертация посвящена исследованию развития профессионального самоопределения у студентов–будущих психологов. В работе разработано теоретическую модель профессионального самоопределения студента, что легло в основу оптимизации этого процесса у будущих психологов в условиях развивающей-коррекционной работы.

Результаты теоретического анализа литературы позволили определить профессиональное самоопределение студента как самодетерминированную личностную деятельность, направленную на интеграцию представлений об учебно-профессиональной деятельности как реальной с будущей профессиональной деятельностью как идеальной. Оба представления соотносимы с психологическим настоящим и психологическим будущим соответственно. В структуру указанного процесса входят содержательный, ценностно-целевой и регулятивно-поведенческий компоненты. Содержательный компонент – это образы реального и идеального «Я» студента; ценностно-целевой компонент (профессиональный план) – это отдалённая ценность-цель и ближние вспомогательные цели; регулятивно-поведенческий компонент – это программа учебно-профессиональных действий, направленных на самореализацию путём профессионального самоусовершенствования (самовоспитания и самообразования). Последний компонент возможно исследовать только в плане психологического настоящего. Актуальное содержание профессионального самоопределения отражено в профессиональной «Я-концепции» студента, указывающей на результат этого процесса на определенном этапе его развития. Кроме того, несоответствия в профессиональной «Я-концепции» детерминируют процесс самоопределения как его внутренняя мотивация.

Экспериментально доказано, что с переходом студентов на старшие курсы уровень соответствия их представлений о реальной и идеальной деятельности интегрируется с качественными преобразованиями в компонентах профессионального самоопределения. Установлено, что на третьем курсе студенты переживают кризис, который заключается в необходимости определить конкретный вид профессиональной деятельности, который бы соответствовал личным профессиональным и личностным качествам. Содержательный компонент доминирует в профессиональном самоопределении студентов, поскольку непосредственно связан с профессиональной «Я-концепцией» и направлен на интеграцию образов реального и идеального «Я». В ценностно-целевом компоненте с переходом на старшие курсы возрастает соответствие между ценностью-целью и вспомогательными ценностями. Под ценностью будущего труда большинство студентов подразумевают способ профессиональной и личностной самореализации.

Установлено, что с переходом на следующий курс в регулятивно-поведенческом компоненте учебно-профессиональные действия постепенно направлены на профессиональное самоусовершенствование, которое происходит несистемно.

Обобщение результатов экспериментального исследования позволило выделить четыре уровня развития профессионального самоопределения будущих психологов: высокий, средний, низкий и нулевой. Уровни определены по критериям интегрированности компонентов данного явления между собой, по соотношению содержания в каждом компоненте и соответствия психологического настоящего и будущего в целом. Доказано, что студенты с высоким уровнем отличаются полной интеграцией структурных компонентов. Студенты со средним уровнем отличаются дезинтеграцией в одном из компонентов или между двумя компонентами. Низкий уровень имеют студенты, у которых все компоненты не соответствуют друг другу. Нулевой уровень свойствен тем студентам, которые определились в будущей работе, не связанной с психологическим образованием.

С помощью методов психосинтеза и развивающего коучинга была проведена оптимизация профессионального самоопределения будущих психологов в рамках развивающе-коррекционной программы. Результаты оптимизации доказали, что активизация механизмов рефлексии профессионального «Я», профессионального целеполагания и саморегуляции поведения в учебно-профессиональной деятельности способствуют интеграции в компонентах самоопределения. Экспериментально установлено, что в результате оптимизации наиболее развились механизмы интеграции содержательного и ценностно-целевого компонента – рефлексия профессионального «Я» и профессиональное целеполагание. Это подтверждено тем, что после формирующего эксперимента у большей половины испытуемых образы идеального «Я» были построены на основании образов реального «Я», а профессиональный план стал более целостным, системным и четким в отношении сформулированных целей. Регулятивно-поведенческий компонент развился до среднего уровня с признаками системности в учебно-профессиональных действиях студентов. Таким образом, вследствие оптимизации происходит развитие профессионального самоопределения будущих психологов в целом.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение студента, развитие профессионального самоопределения, профессиональная «Я-концепция», образ «Я» будущего психолога, профессиональный план, оптимизация профессионального самоопределения будущих психологов.

Kucherenko E. V. Development of professional self-determination of the future psychologists. – Copyrighted.

The dissertation for the searching of the scientific degree of the Candidate of the Psychological Science with the specialization 19.00.07. – pedagogical and age psychology. – Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv. – 2011.

Dissertation is dedicated to the research of the development of the professional self-determination of the students – future psychologists. The structure of professional self-determination of the student consists of contest-driven, value-oriented and controlling-behavioral componets. This componets reflect the students' attitude toward the learning-

professional and future professional activities, for the intergration of which the professional self-determination is directed to.

It was experimentally proven that with the students' movement to the senior years, the differential between their level of attitude toward the ideal and real characteristics of the profession is integrated with the quality changes in components of the professional self-determination. The generalized conclusion results of the experimental research allowed to separate four levels of the professional self-determination development of the future psychologists (high, middle, low and nill) and also to present the psychological characteristics with the dynamics of this psychological phenomena in the condition of the professional development.

The optimization program of the development of the student self-determination, professional self-view are developed and piloted, the results of which witness the positive affect on the activation of mechanisms of the integration of the components.

The key words: the professional self-determination of student, the development of the professional self-determination the future psychologist "I-concept", "I-view", professional plan, the optimization of the professional self-determination of the future psychologists.

Підписано до друку 05.10.2011 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Таймс.

Наклад 100 прим. Зам. № 608

Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

